

Branje po izbiri: Milko Mikola – Delo kot kazen

Na kočevske ceste kamne tolčti

To je velika majhna knjiga. Drobna po obsegu, saj znese le 100 strani, velika po dimenzijah in teži obravnavanega problema. Pozornosti vredna, ker se končno loteva ene ključnih, pa tudi ene najbolj prezrtih značilnosti naše polpreteklosti: kaznjencev. Milko Mikola se časovno omejuje na leta od 1945 do 1951, to je dobo najhujše represije, ko je v imenu ljudstva »na hladno« odhajalo na desettisoče ljudi.

Piše Alenka Puhar

»Na hladno«? Izraz je starosveten. Ljudska modrost je v njem ohranila spomin na mrz, ki je vel iz kletnih zidov gradov, utrd in jetnišnic. Stari zidovi so bili tudi v socializmu enako mrzli in še tam, kjer je bila možnost gretja, so ga pogosto odpravili, ker ljudska demokracija ni želela biti mehka do sovražnikov. Vendar je bilo prezebanje samo stranski produkt kazni. Glavnina je bilo garaško, ubijajoče prisilno delo.

Milko Mikola, zgodovinar v celjskem arhivu, avtor treh knjig o pojavnih oblikah socialistične revolucije, se je šele pred nedavnim, kot član komisije za popravilo krivic, ovedel,

kaj vse se je dogajalo. Med poslušanjem izpovedi nekdanjih kaznjencev, prostodušno priznava, »sem se začel šele prav zavedati, da smo tudi v Sloveniji v nekem obdobju imeli kazenska delovna taborišča in da ta niso obstajala samo neke v daljni Sibiriji ... Mnogi veliki gospodarski objekti v Sloveniji, kot na primer Litostroj v Ljubljani, hidroelektrarna Moste-Žirovnica in Medvode, Tovarna gline in aluminija Kidričevo, ki so bili zgrajeni v obdobju prve petletke, so bili dejansko zgrajeni večinoma z delom obsojencev na prisilno, pobiljševalno in družbeno koristno delo. Obsojence iz Slovenije pa so pošiljali tudi na gradbišča izven Slovenije v druge jugoslovanske republike. Tako so na primer leta 1947

na gradnjo proge Šamac–Sarajevo samo iz KPD Ljubljana poslali kar 192 obsojencev. Ves povojni čas je bilo to zavezno zamolčano, zgodovinski učbeniki pa so njihovo izgradnjo prikazovali kot velike delovne zmage in kot pomembne gospodarske dosežke socializma.«

Da zamolčevanje kar traja, bi bilo mogoče ilustrirati s sto in enim primerom; med dovolj značilnimi je Hrenov televizijski dokumentarec o Strnišču, kjer je zgodovinarica prikupno odžuborela milijon podatkov, le tega, da so tovarno zgradili kaznjenci, je elegantno preskočila.

S prisilnim delom kot možno kaznijo so razpolagala že partizanska vojaška sodišča (od maja 1944 dalje), velikianski

razmah pa je dobilo takoj po vojni. Vsa sodišča – civilna, vojaška in sodišča narodne časti – so ga lahko izrekala in so to tudi množično počela. Ker ta mašinerija kljub trudu ni bila kos zahtevam nove oblasti – gnani od kombinacije maščevalnosti in strasti za utopičnimi cilji – je bila uvedena še ena možnost: mandat za aretacije in pošiljanje na prisilno delo so nekaj let imele tudi »upravne« komisije.

Če je ta poteza revolucije danes komaj znana in je s knjigo Milka Mikole prvič knjižno predstavljena, je to samo dokaz več za veljavo trditve, kako pohabljen je naš spomin. Da je bilo to o svojem času splošno znano in kot realna možnost vsem prezentno, nas mimogrede prepriča Plečnik. Stari arhitekt je avgusta 1945 na vprašanje, kako je z njim, odpisal prijateljici Emiliji Fon: »Dokler ali če me ne pošljejo, kot mnogo drugih, boljših, na kočevske ceste kamne tolčti, sem in osta-

nem zasidran v Trnovo.« Dokler ali če. Na kočevske ceste kamne tolčti.

Variacije so bile sledeče: prisilno delo brez odvzema prostosti; prisilno delo z odvzedom prostosti; pobiljševalno delo; družbeno koristno delo (bistvenih razlik med kategorijami ni bilo). Milko Mikola vestno sledi osnovnim besedilom, ki jih je Arhiv Slovenije dobil od »republiških upravnih organov«, po »srečnem naključju« (element ostane nepojasnjen), se pravi poročilom o

Da zamolčevanje kar traja, bi bilo mogoče ilustrirati s sto in enim primerom; med dovolj značilnimi je Hrenov televizijski dokumentarec o Strnišču, kjer je zgodovinarica prikupno odžuborela milijon podatkov, le tega, da so tovarno zgradili kaznjenci, je elegantno preskočila.

izvajanju kazni, okrožnicam, zakonom, aktom in odlokom, poročilom komisij, seznamom posameznih zaporov in taborišč. Vse obilno navaja ali povzema. Zato je v jezikovnem pogledu knjiga pogosto napor-na, saj posnema pusto in repetitivno dikcijo pravnikov in policijskih instanc. Vendar kaže

jezik na zanimiv razvoj od grobe, direktne govorice k zaviti politični korektnosti socialističnega novoreka. Poleti 1945 so bila na Slovenskem še koncentracijska taborišča in tudi uradna pisma visokih funkcionarjev so govorila kar o *lagerjih*. Ščasoma se je izrazje blažilo in lepšalo. S tem je marsikaj zakrilo. Leta 1949 je Boris Kraigher odločil, da se, recimo »ustanovi delovna skupina za izvrševanje upravnega ukrepa družbeno koristnega dela v Strnišču pri Ptuj« – dne 7. 7. 1949 je izdal vsaj tri take odločbe, se pravi, tri so faksimilirane v knjigi – in samo posebej izvežban um lahko dojamemo, da to pomeni: odrejam, da se v Strnišče pošlje na prisilno delo kontingent kaznjencev, ki jih je kaznovala partijsko-udbovska komisija (ponavadi triumvirat).

Ker je Mikoli jasno, da je v uradnih poročilih tudi veliko skrivnic in lažnivega leporečja, sem in tja pokliče na pomoč izpovedi kaznjencev in njihovih sorodnikov; nekaj je sočasnih, iz pritožb inšpektorju, nekaj današnjih, podanih pred parlamentarno komisijo. Ob njih le to: Škoda, da jih je tako malo. Vsako posebej je

pomemben prispevek k sklepu: »Opisani sistem izkoriščanja obsojencev je bil krut in nečloveški.«

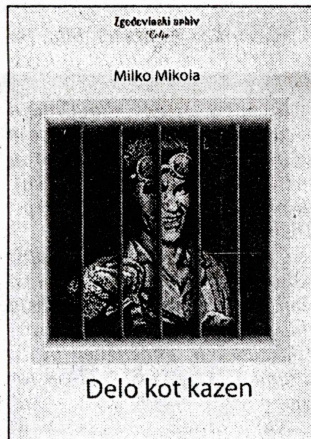
Seveda so uradni dokumenti tudi polni števil. Knjiga postreže z njimi v mogočni količini, po posameznih kaznilnicah in taboriščih, po letih, po tipu zaposlenosti. Celo diagrami so tu, v barvah. Nekdo je imel veliko veselja z barvnimi svinčni-

ki. Zanimivo: Pri DKD (to so tisti, ki so postali arestanti brez sodnikov), zmanjka števil, pri pobiljševalnih pa so tudi zelo skromne. Ali to pomeni, da je bilo darilo Arhivu po »srečnem naključju« selektivno?

Kakor so vse te številke zanimive in kakor je vredno znova poudariti, kako pomembno je, da so končno javno objavljene, so samotni podatki revni in plešasti. Pravo vrednost dobijo šele, ko nastopijo v družbi, časovni in prostorski. Zares bi zaživel šele tedaj, ko bi številčni status obsojencev iz leta 1948 dobil za primerjavo številčni status iz leta 1938; ali pa bi število kaznjencev v ljudski demokraciji 1948 pogledalo v oči sorodni številki v ne-ljudski demokraciji, denimo italijanski ali avstrijski. Šele tedaj bi se pokazale »pridobitve socialistične izgradnje«. Brez tega je k še tako skrbnemu zbiranju podatkov mogoče pripomniti, da je navaden »pljuvalnik«, sprevrženo brskanje po temni strani meseca. V knjigo bi sodila vsaj tale informacija: tik pred vojno so slovenska sodišča obsodila dobrih 2500 hudodelcev na leto, ko je stara Jugoslavija postala nova, pa je ta številka zrasla na dobrih

13.000 na leto (prvo je prepisano iz knjige Jelke Melik, drugo iz statističnega letopisa, ki te podatke prvič prepozna leta 1948). Od avtorja bi tudi pričakovali opredelitev do redkih, a vendarle obstoječih sorodnih del. Sam navaja, po uradnem poročilu, da je bilo leta 1948 v Sloveniji 4261 političnih zapornikov. Njegovi kolegi, ki so leta 1995 izdali Ključne značilnosti slovenske politike, pa trdijo, da jih je bilo »okrog 1000«.

Opremljevalec je dal na platinice nasmejanega Alijo Sirotanovića, znamenitega bosanskega rudarja, ki je bil nekoč pojem udarniškega proletarskega junaka. Kot tak je bil zgled socialističnega delavca in se nam je smejal z bankovcev. Zdaj so čezenj narisane rešetke, a kombinacija, ki računa na pomenljiv sarkazem, ni posrečena. Udarniki, ki so s svojimi norimi podvigi pomagali ustvarjati nečloveške delovne norme, so v avtentičnih prisilnih delavcih zbujali gnev in prezir. Tako nam naslovna pove samo, da se še vedno ni našel noben fotografski dokument o obstoju enega bistvenih elementov socialistične represije.

Milko Mikola: Delo kot kazen; izrekanje in izvrševanje kazni prisilnega, pobiljševalnega in družbeno koristnega dela v Sloveniji v obdobju 1945–1951; Zgodovinski arhiv, Celje, 2002